

ناامنی غذایی و سرمایه اجتماعی

کمال کوهی^۱

چکیده

مقدمه: امنیت غذایی یکی از فاکتورهای اصلی تأمین کننده سلامت فردی و اجتماعی است و ضامن توسعه و پیشرفت جامعه محسوب می شود و از چنان اهمیتی برخوردار است که بانک جهانی و فائو هدف توسعه هزاره سوم را امنیت غذایی معرفی نموده است. در همین راستا، مقاله حاضر می کوشد میزان ناامنی غذایی خانوارهای شهر تبریز و نقش سرمایه اجتماعی در کاهش آن را مورد مطالعه قرار دهد.

روش: تحقیق به روش پیمایشی در سال ۱۳۹۱ انجام شد و جامعه آماری پژوهش را سرپرستان خانوارهای شهر تبریز تشکیل دادند که تعداد آنها بالغ بر ۳۷۸۳۲۹ خانوار بود. از این تعداد، ۴۲۶ خانوار بر اساس روش نمونه گیری خوشه ای تصادفی چند مرحله ای انتخاب شدند و ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته بود. تحلیل پایایی متغیرهای ناامنی غذایی و سرمایه اجتماعی نشان دهنده پایایی بالایی است. همچنین برای تجزیه و تحلیل داده های گردآوری شده از نرم افزار SPSS نسخه ۲۲ استفاده شده است.

یافته ها: یافته های تحقیق نشان می دهد که میزان ناامنی غذایی در خانوارهای شهر تبریز در سطح پایین (۱۰/۴ از ۱۰۰) قرار داشته و تحلیل همبستگی پیرسون نیز حاکی از آن است که ابعاد سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی با ناامنی غذایی همبستگی منفی و معکوسی داشته است. در بین ابعاد سه گانه سرمایه اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی وارد مدل نهایی شده و توانسته اند نزدیک به ۱۹ درصد از تغییرات ناامنی غذایی را تبیین نمایند. بعد اعتماد

۱. استادیار مؤسسه تحقیقات اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز،

Email: k.koohi@tabrizu.ac.ir

آذربایجان شرقی، ایران (نویسنده مسؤول)

اجتماعی از مدل نهایی خارج شده و تأثیر معناداری در تبیین تغییرات ناامنی غذایی ایفا نمی‌کند.

نتیجه‌گیری: در میان ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی تعیین‌کننده‌های مناسبی برای کاهش ناامنی غذایی خانوارهای شهر تبریز محسوب می‌شوند. همچنین شبکه روابط اجتماعی در زمره عمده‌ترین و مهمترین عامل کاهش ناامنی غذایی خانوارها به شمار می‌رود.

واژگان کلیدی

ناامنی غذایی، امنیت غذایی، خانوار، سرمایه اجتماعی، تبریز

مقدمه و بیان مسأله

نیازهای فیزیولوژیک یعنی گرسنگی و تشنگی یکی از بنیادی‌ترین نیازهای انسان تلقی می‌شود و با بر طرف شدن این نیاز است که سایر نیازها مفهوم پیدا می‌کند. بنابراین می‌توان گفت که ضامن تشکیل و بقای جامعه انسانی و پیشرفت آن در گرو رفع نیازهای فیزیولوژیک است و در سایه رفع این نیاز، امنیت غذایی حاصل می‌شود.

امنیت غذایی سنگ بنای یک جامعه توسعه یافته و عنصر اصلی سلامت فکری، روانی و جسمی اعضای آن است. این مهم به ویژه برای کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایران از اهمیت مضاعفی برخوردار است. ناامنی غذایی نه تنها توانمندی و قابلیت‌های یک ملت را تحلیل می‌برد بلکه منابع کمیاب آن را نیز از استفاده‌های مؤثر دور خواهد کرد و در نهایت به فقیرتر شدن یک ملت می‌انجامد. ناامنی غذایی عزت نفس یک ملت، به عنوان ستون اصلی توسعه و استقلال ملی، را تخریب و با ایجاد اختلال در انباشت و انعقاد یافتگی سرمایه اجتماعی کنش‌های جمعی را بسیار پرهزینه می‌کند و در نتیجه امکان وفاق و وحدت ملی را کاهش می‌دهد. از این نظر، ناامنی غذایی در کشورهایی چون ایران که بخش وسیعی از جمعیت آن را کودکان و نوجوانان تشکیل می‌دهند، می‌تواند تهدیدی برای ثروت ملی باشد. (رنجبر، ۱۳۸۴ ش.)

ناامنی غذایی یکی از مشکلات جهانی بوده و بیشتر از ۸۲۵ میلیون نفر از مردم جهان از این مشکل رنج می‌برند که تقریباً ۹ میلیون آنها در کشورهای پیشرفته و بقیه در کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کنند. (محمدپور کلد، فولادوند و آوخ کیسمی، ۱۳۸۹ ش.، ص ۲۶۴) ناامنی غذایی به ویژه از نوع حاد آن، معناداری

ارزش‌های حیاتی یک ملت و حتی ارزش‌های انسانی را به طور قابل ملاحظه‌ای کاهش خواهد داد و با تدارک بستر مخاطرات اخلاقی به عرضه نابهنجاری‌ها و بی‌ثباتی‌هایی می‌انجامد که می‌توانند امنیت جامعه را در معرض تهدید قرار دهند. در هر حال ناامنی غذایی به مثابه بد عمومی^۱ به طور مستقیم و غیرمستقیم با تدارک بستر مخاطرات اخلاقی در یک جامعه و تولید برون‌دادهای منفی گسترده در مقدار و کیفیت کالای عمومی، امنیت ملی را تهدید می‌کند و در کل جامعه را با نوعی انتخاب نامساعد در تحصیل سبد منافع مورد نظرش مواجه خواهد ساخت. (خضری، ۱۳۸۳ ش، ص ۹۰۱).

در ایران بررسی‌های متعدد تغذیه‌ای نشان می‌دهد که طی سال‌های اخیر کشور از یک طرف با کمبود غذا مواجه بوده است و از سوی دیگر بیماری‌های مزمن مرتبط با تغذیه از جمله چاقی، دیابت، بیماری‌های قلب و عروق و انواع سرطان‌ها روند هشدار دهنده و رو به گسترش را طی کرده‌اند. همچنین شیوع بیماری‌های ناشی از فقر سلامت و ایمنی غذا در کشور قابل توجه است. این مشکلات تغذیه‌ای پیامدهای نامطلوبی از قبیل افزایش مرگ و میر و ابتلا به بیماری‌ها، افزایش هزینه‌های درمان، کاهش ضریب هوشی و قدرت یادگیری و به طور کلی کاهش توانمندی‌های ذهنی و جسمی را به همراه دارند که روند توسعه کشور را به مخاطره می‌اندازد (قاضی طباطبایی، امیدوار و علی حسینی، ۱۳۸۹ ش، ص ۷۱). همچنین تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی در زمینه امنیت غذایی خانوار نشان می‌دهد که اولین و دومین دهک خانوارها در معرض خطر هستند. در ایران بر اساس پژوهش‌های هزینه خانوار ۲۰ درصد افراد جامعه دسترسی اقتصادی به منظور رفع نیازهای غذایی خود را ندارند و حدود ۵۰ درصد برای تأمین سیری سلول دچار مشکل هستند. به عبارت دیگر، یک چهارم مردم دچار کمبود انرژی و نیمی دچار

کمبود ریز مغذی‌ها هستند که این مورد می‌تواند علاوه بر تأثیر بر سلامت جسمی سلامت اجتماعی و روانی افراد را نیز تحت تأثیر قرار دهد. (سالارکيا، عبدالهي، امینی و اسلامی امیر آبادی، ۱۳۹۰ ش، ص ۳۷۵)

طبق آمارهای ارائه شده از سوی فائو نزدیک به یک میلیارد نفر در جهان دسترسی کافی به مواد غذایی ندارند و ناامنی غذایی آنها را تهدید می‌کند. همچنین تعداد قابل توجهی از گرسنگان در کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کنند. البته همه کشورها با مشکل ناامنی غذایی دست به گریبانند، اما شدت ناامنی غذایی در کشورهای پیشرفته در قیاس با کشورهای در حال توسعه و جهان سوم کمتر است. وجود این تعداد گرسنه در جهان باعث شده است که بانک جهانی و فائو هدف توسعه هزاره سوم را امنیت غذایی معرفی نماید. مشکل ناامنی غذایی در جامعه ایران و در جامعه آماری تحقیق به نوعی احساس می‌شود.^۲

بررسی وضعیت شهر تبریز در خصوص ناامنی غذایی بر حسب مطالعات استاد رحیمی و همکاران (۱۳۸۵) و دستگیری و همکاران (۱۳۸۵) و همچنین بررسی‌های مرکز تحقیقات تغذیه دانشگاه علوم پزشکی تبریز و مرکز مدیریت سلامت کشور شعبه تبریز در سطح شهر نشان می‌دهد که به طور متوسط بیش از ۳۰ درصد شهروندان تبریزی در معرض ناامنی غذایی با درجات متفاوت قرار دارند. افزایش ناامنی غذایی و گرسنگی می‌تواند علاوه بر اثرات نامطلوب بر سلامت جسمی، آثار سوء اجتماعی و روانی نیز به همراه داشته باشد.

در جامعه آماری تحقیق یعنی شهر تبریز مطالعه ناامنی غذایی از اهمیت بالایی برخوردار است. زیرا تحقیقاتی که در این حوزه به صورت مستقیم و غیرمستقیم انجام شده است نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر ناامنی غذایی در بین شهروندان

شهر تبریز روند صعودی داشته است. بنابراین، سؤال اصلی تحقیق حاضر این است که میزان ناامنی غذایی در خانوارهای شهر تبریز چقدر است و سرمایه اجتماعی چه تأثیری بر آن دارد؟

مبانی نظری

در تعاریف اولیه از امنیت غذایی، بر عرضه مواد غذایی در سطح ملی و جهانی توجه می‌شد. برای مثال تعریف سازمان ملل در «کنفرانس جهانی غذا» در سال ۱۹۷۴ عبارت بود از «عرضه کافی مواد غذایی اساسی در جهان طی تمام زمان‌ها ... به نحوی که موجب افزایش باثبات مصرف و جبران نوسان‌های تولید و قیمت شود». اما به رغم بالا بودن عرضه غذا در سطح جهانی و ملی، کشورها و گروه‌هایی وجود دارند که به غذای کافی دسترسی ندارند. همین امر موجب شد تا سطح محلی، خانوار و فرد در تعریف امنیت غذایی مورد توجه قرار گیرد. بر همین اساس، از ابتدای دهه ۱۹۸۰ به جای سطح کلان امنیت غذایی، بر سطح خرد یعنی خانوار توجه شد؛ به گونه‌ای که فائو در سال ۱۹۸۳ و کنفرانس بین‌المللی تغذیه در سال ۱۹۹۲ توجه را از سطح کلان به سطح خرد انتقال دادند. از آنجا که به عللی چون قدرت چانه‌زنی متفاوت اعضای خانوار و رویه‌ها و الگوهای زندگی، در توزیع درون خانواری غذا نابرابری وجود دارد، نه تنها بر شناسایی نیازها و مصرف خانوار، بلکه بر شناسایی چگونگی توزیع غذا در میان اعضای خانوار نیز تأکید شده است. بر همین مبنا، برخی معتقدند که مبنای تحلیل امنیت غذایی در سطح خرد باید فرد باشد نه خانوار. بانک جهانی در سال ۱۹۸۶ با پذیرش چنین رویکردی امنیت غذایی را به این صورت تعریف کرد: «دسترسی تمام مردم طی

تمام زمان‌ها به غذای کافی و لازم برای تأمین زندگی سالم و فعال» (دینی ترکمانی، ۱۳۸۳ ش، ص ۹۵۵-۹۵۶).

امنیت غذایی توصیف ساده دسترسی به منابع غذایی کافی برای حفظ انسان از گرسنگی نیست. اگرچه بانک جهانی امنیت غذایی را در سطح جهان، «دسترسی همه مردم در همه زمان‌ها به غذای کافی همراه با کیفیت، کمیت و تنوع برای فعالیت و زندگی سالم و بدون خطر کاهش دسترسی به مواد غذایی» تعریف می‌کند. (هوسین، ۲۰۰۲ م، ص ۶۲۸) تحقیقات بسیاری نشان می‌دهد که امنیت غذایی مجموعه پیچیده‌ای از مسایل و مشکلات را با خود دارد. امنیت غذایی با رشد، کنترل و مرگ و میر جمعیت همچنین توزیع منابع و مصرف آنها، تولید غذا، مدیریت زیست محیطی، تغییرات آب و هوایی، توسعه اجتماعی و اقتصادی، تجارت جهانی، مالکیت زمین، حقوق انسانی و دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی مرتبط است. (فیلیپس، ۲۰۰۹ م، ص ۴۸۷)

نورد و کلمن (۲۰۱۰) امنیت غذایی را در دو دسته طبقه‌بندی می‌کنند:

۱- امنیت غذایی بالا؛^۳ همه اعضای خانوارها در همه زمان‌ها به غذای کافی برای فعالیت و داشتن یک زندگی سالم دسترسی دارند. ۲- امنیت غذایی حاشیه‌ای؛^۴ اعضای خانوار در همه زمان‌ها به دسترسی کافی به مواد غذایی مطمئن نیستند، زیرا آنها پول کافی یا منابع دیگر برای تهیه غذا ندارند. این خانوارها مجبورند که کیفیت، تنوع و کمیت غذایشان را تنزل بدهند. (نورد و کلمن، ۲۰۱۰ م.) همچنین آنها در یک تقسیم‌بندی دیگر ناامنی غذایی را نیز به دو دسته عمده تقسیم‌بندی کرده‌اند:

۱- امنیت غذایی پایین یا ناامنی غذایی بدون گرسنگی:^۵ اعضای خانوارها در همه زمان‌ها توانایی بدست آوردن غذای کافی را دارند، زیرا آنها پول کافی و منابع دیگر را برای تهیه غذا در اختیار دارند.

۲- امنیت غذایی خیلی پایین یا امنیت غذایی با گرسنگی:^۶ الگوی غذایی یک یا بیشتر اعضای خانوارها در طول زمان ثبات کافی نداشته و معمولاً مقدار غذای آنها کاهش می‌یابد، زیرا آنها استطاعت بدست آوردن غذای کافی را ندارند. (نورد و کلمن، ۲۰۱۰ م.)

کاواچی^۷ استدلال می‌کند که سرمایه اجتماعی قادر است شانس دسترسی به انواع مختلف حمایت‌های اجتماعی در زمان‌های مورد نیاز را افزایش دهد. در سطح خانوار، خانوارهایی که همسایگان‌شان به آنها اعتماد داشته و شناخت کافی دارند به احتمال زیاد برای رفع مشکل غذایی شان اقدام می‌کنند. این امتیاز به ظاهر بی‌اهمیت می‌تواند تفاوت زیادی از نظر دسترسی به غذا بخصوص برای خانوارهای کم درآمد ایجاد نماید. در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی در سطح بالایی قرار دارد، فروشگاه‌های مواد غذایی، به خاطر اعتبار و حسن نظر مواد غذایی لازم را به صورت نسیه می‌دهند تا بعداً پول آن را پرداخت نمایند. در مقابل، در جامعه‌ای با سرمایه اجتماعی پایین‌تر به احتمال زیاد ممکن است علی‌رغم تلاش خانوارها، از پشتیبانی همسایگان جهت دسترسی به مواد غذایی برخوردار نباشند. (مارتین و همکاران، ۲۰۰۴ م، ص ۲۶۴۷) بنابراین می‌توان گفت خانوارهایی که دارای سرمایه اجتماعی بیشتری هستند کمتر در معرض تجربه گرسنگی و ناامنی غذایی قرار می‌گیرند. همچنین اس‌سگویا^۸ اظهار می‌کند که سرمایه اجتماعی احتمال افزایش امنیت غذایی در هر دو سطح جامعه و خانوار را تقویت می‌کند. سرمایه اجتماعی در همه زمان‌ها بویژه در زمان بحران نقشی تسهیل‌کننده در دسترسی به

مواد غذایی برای خانوارها و یا جوامع آسیب دیده از طریق امکان دسترسی به شبکه‌های خارجی، روابط خویشاوندی و همبستگی اجتماعی با جامعه ایفا می‌کند. در قالب سرمایه اجتماعی دسترسی به اطلاعات و منابع رسمی و غیررسمی بواسطه هنجارهای روابط متقابل و اعتماد متقابل و همبستگی در سطوح خانوادگی و اجتماعی آسان‌تر بوده و سرمایه اجتماعی با مکانیسم‌های مختلف در سطح خانواده و جامعه موجب افزایش امنیت غذایی می‌شود. به عنوان مثال، برخی از افراد و یا خانوارها ممکن است در مقایسه با جامعه دیگر که سرمایه اجتماعی در آن در سطح بالایی است، بیشتر در معرض خطر ناامنی غذایی قرار گیرند. به علاوه کمیت و کیفیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی در امنیت غذایی تعیین‌کننده هستند. (اس‌سگویا، ۲۰۰۹ م، ص ۱۶) همچنین دیگر سرمایه‌ها یعنی سرمایه فیزیکی و انسانی نیز در امنیت غذایی و سرمایه اجتماعی تأثیر معنی‌داری دارند. (اس‌سگویا، ۲۰۰۹ م، ص ۱۷)

نظریه استفان دورو^۹ به نام «حمایت اجتماعی و امنیت غذایی» شاخته شده است. وی معتقد است که برنامه‌های حمایت اجتماعی در مدیریت امنیت غذایی و کاهش آسیب‌پذیری ناشی از آن نقش مؤثری ایفا می‌کند. وجود برنامه‌هایی نظیر بیمه، کمک‌های غذایی اضطراری، کمک به تثبیت درآمد و اشتغال و حمایت از تولیدات خانگی برای حفظ مردم در مقابل ناامنی غذایی لازم و ضروری است. همچنین او استدلال می‌کند که اگر برنامه‌های حمایت اجتماعی در جامعه هدف، توأم با عدالت اجتماعی باشد، امنیت غذایی تقویت می‌گردد. دورو در مجموع ادعا می‌کند که داشتن رویکرد جامع حمایت اجتماعی برای ایجاد ثبات در درآمد،

ثبات در تولید و تضمین اشتغال در جامعه هدف، موجب افزایش عدالت اجتماعی و نهایتاً بهبود امنیت غذایی خواهد شد. (دورو، ۲۰۱۲ م.)

مبانی تجربی

مارتین و همکارانش به این نتیجه رسیدند که خانوارهایی که در شاخص‌های سرمایه اجتماعی نظیر شبکه اجتماعی، اعتماد اجتماعی و روابط متقابل، وضعیت بهتری دارند در قیاس با خانوارهای دیگر کمتر دچار خطر گرسنگی و ناامنی غذایی می‌شوند. (مارتین و همکاران، ۲۰۰۴ م.، ص ۲۶۴۵) همچنین نتایج نشان داد که متغیرهای جمعیتی نیز در تقویت امنیت غذایی و یا ناامنی غذایی مؤثرند.

نقش شبکه‌های اجتماعی در امنیت غذایی در میان خانواده‌های آواره لیره پس از جنگ در شمال اوگاندا تحقیقی است که اوبا و همکارانش در میان ۳۳۲ خانوار انجام داده است. نتایج نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی همبستگی معنی‌دار قابل توجهی با امنیت غذایی داشته است. به عبارت دیگر خانوارهایی که دارای شبکه اجتماعی بزرگتری هستند از امنیت غذایی بیشتری برخوردار بودند. شبکه‌های اجتماعی نقش محوری در مورد وضعیت تغذیه خانواده‌ها نیز بازی می‌کنند. این شبکه‌های اجتماعی برای دسترسی به زمین، نیروی کار و غذا و دیگر منابع در درجه اول به بستگان، همسایگان، دوستان و اعضای گروه‌های کشاورزان خرده متکی است. (اوبا و همکاران، ۲۰۱۱ م.)

والکر و همکارانش (۲۰۰۷) در مقاله‌ای با عنوان «همبستگی معکوس ناامنی غذایی با سرمایه اجتماعی و سلامت زنان، نوزادان و کودکان در آپاچی ایالات اوهایو» ادعا کرده‌اند که سرمایه اجتماعی بویژه ابعاد اعتماد اجتماعی و روابط متقابل اجتماعی با سلامت و ناامنی غذایی ارتباط عمیق دارد. برای همین منظور آنها وضعیت امنیت غذایی، سرمایه اجتماعی، وضعیت سلامت زنان، کودکان و

نوزادان خانواده‌های شرکت‌کننده در مطالعه را بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که سرمایه اجتماعی بالا با ناامنی غذایی خانوارها رابطه معکوس و با وضعیت سلامت درک شده رابطه مثبت و مستقیمی دارد. آنها پیشنهاد کرده‌اند که فعال کردن شبکه‌های اجتماعی، برنامه‌های آموزش تغذیه و نظارت جامعه محور می‌تواند سرمایه اجتماعی را تقویت کرده و ناامنی غذایی را کاهش دهد. (والکر و همکاران، ۲۰۰۷ م.)

مشابه مقاله والکر و همکارانش، مقاله‌ای توسط کتی و همکارانش (۲۰۰۴) به رشته تحریر درآمده است. آنها در این مقاله نشان دادند که شانس گرسنگی خانوارها با سرمایه اجتماعی در ارتباط تنگاتنگ است. خانوارهایی که سرمایه اجتماعی آنها پایین است احتمال ابتلا به گرسنگی در آنها بیشتر است. سرمایه اجتماعی در هر دو سطح جامعه و خانواده بطور قابل توجهی با امنیت غذایی همبستگی دارد. عضویت در سازمان‌های مدنی و روابط متقابل در میان همسایگان از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی برای کاهش خطر ابتلا به گرسنگی و ناامنی غذایی تلقی می‌شود. (کتی و همکاران، ۲۰۰۴ م.)

سارا و پونا (۲۰۰۷) در تحقیق خود دریافتند که در کشاورزانی که شبکه پشتیبانی قوی و پیوند وسیع و نزدیک با دیگران دارند، این شبکه حمایت اجتماعی به عنوان یک مکانیسم مقابله اساسی برای کاهش کمبود مواد غذایی عمل می‌نماید. همچنین خانواده‌هایی که دارای مزرعه با درآمد بالاتر بودند و به منابع متنوع درآمدی دسترسی داشتند، از امنیت غذایی بیشتری برخوردار بودند.

لامب (۲۰۱۱) در مطالعه ارتباط بین ناامنی غذایی و شبکه‌های اجتماعی دریافت که شبکه‌های کسب مواد غذایی و شبکه‌های تولید محصولات کشاورزی

راه‌هایی هستند که از طریق آن امنیت غذایی تحقق می‌یابد. بنابراین پیشنهاد شده است که گسترش چنین شبکه‌هایی ناامنی غذایی را کاهش می‌دهد. تاسی، کوکو و آجیبولا (۲۰۱۱) در بررسی ادبیات تولیدات کشاورزی، سرمایه اجتماعی و امنیت غذایی در نیجریه اذعان کردند که اکثریت قریب به اتفاق مطالعات در نیجریه وجود ناامنی غذایی را نشان می‌دهد و سطح سرمایه اجتماعی از طریق عضویت در سازمان‌های رسمی یا غیررسمی و یا انجمن‌ها و دسترسی افراد و یا انجمن به منابع رسمی و غیررسمی در بهبود جنبه‌ای از رفاه اجتماعی، به ویژه کاهش فقر و ناامنی غذایی مؤثر است.

برآورد سطح امنیت غذایی در خانوارهای ایرانی با استفاده از روش AHFSI تحقیقی است که کاشی و حیدری در سال ۱۳۸۳ انجام داده‌اند. یافته‌های تحقیق دلالت بر آن دارد که در جامعه شهری طی سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۹ امنیت غذایی روند صعودی داشته و مقدار عددی شاخص امنیت غذایی از ۸/۸۷ درصد در سال ۱۳۶۴ به ۴/۹۶ درصد در سال ۱۳۷۹ ارتقاء یافته است. برای جامعه روستایی نیز از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۹ روند تأمین امنیت غذایی صعودی بوده به طوری که از حدود ۷۲ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۹۴/۹ درصد در سال ۱۳۷۹ افزایش یافته است.

شیوع ناامنی غذایی در خانوارهای شهر شیراز و ارتباط برخی عوامل اقتصادی-اجتماعی و جمعیتی با آن در سال ۱۳۸۷ تحقیقی است که رامش و همکارانش به روش کمی انجام داده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که شیوع ناامنی غذایی در خانوارهای مورد مطالعه در کل ۴۴ درصد بوده است. همچنین ناامنی غذایی در خانوارهای با تعداد بیشتر، دارای فرزند زیر ۱۸ سال و یا خانوارهایی که زنان سرپرست بودند، بیشتر بود. وضعیت اقتصادی و اجتماعی پایین، داشتن فرزند زیر

۱۸ سال و موقعیت فرد پاسخ دهنده در خانوار عوامل تعیین کننده میزان ناامنی غذایی در خانوارهای شهر شیراز بودند.

هزارجریبی و علیزاده اقدم (۱۳۹۱) در تحقیقی نقش سرمایه اجتماعی و اقتصادی را در ناامنی غذایی بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که بین سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آنها یعنی حمایت اجتماعی، مشارکت اجتماعی با ناامنی غذایی همبستگی منفی و معکوسی وجود دارد، به عبارت دیگر می‌توان گفت که با کاهش سرمایه اجتماعی افراد، میزان ناامنی غذایی آنها افزایش می‌یابد.

نظریه پردازان حوزه جامعه‌شناسی، تغذیه و امنیت غذایی هر کدام در نظریه‌هایشان از عواملی صحبت می‌کنند که ممکن است امنیت غذایی را تقویت یا تضعیف نماید. برای نمونه نورد و کلمن معتقدند که برخی از خانوارها در همه زمان‌ها توانایی بدست آوردن غذای کافی را دارند، زیرا آنها پول کافی و منابع دیگر را برای تهیه غذا در اختیار دارند. در مقابل برخی دیگر از خانوارها در طول زمان ثبات کافی نداشته و معمولاً مقدار غذای آنها کاهش می‌یابد، زیرا استطاعت تهیه غذای کافی را ندارند. کاواچی^{۱۱} استدلال می‌کند که سرمایه اجتماعی قادر است شانس دسترسی به انواع مختلف حمایت‌های اجتماعی در زمان‌های مورد نیاز را افزایش دهد. بنابراین می‌توان گفت که خانوارهایی که دارای سرمایه اجتماعی بیشتری هستند کمتر در معرض تجربه گرسنگی و ناامنی غذایی قرار می‌گیرند. مشابه با کاواچی، اس‌سگویا^{۱۱} اظهار می‌کند که سرمایه اجتماعی احتمال افزایش امنیت غذایی در هر دو سطح جامعه و خانوار را تقویت می‌کند. همچنین دیگر سرمایه‌ها یعنی سرمایه فیزیکی و انسانی نیز در امنیت غذایی و سرمایه اجتماعی

تأثیر معنی‌داری دارند. استفان دورو معتقد است که برنامه‌های حمایت اجتماعی در مدیریت امنیت غذایی و کاهش آسیب‌پذیری ناشی از آن نقش موثری ایفا می‌کند. وی ادعا می‌کند که داشتن رویکرد جامع حمایت اجتماعی برای ایجاد ثبات در درآمد، ثبات در تولید و تضمین اشتغال در جامعه هدف موجب افزایش عدالت اجتماعی و نهایتاً بهبود امنیت غذایی خواهد شد.

در راستای نظریه‌ها، تحقیقات انجام شده نیز از وضعیت ناامنی غذایی در جهان پرده برداشته و عواملی را که در تقویت ناامنی غذایی مؤثرند شناسایی کرده‌اند. برحسب نتایج تحقیقات خارجی و داخلی انجام شده در حوزه امنیت غذایی می‌توان گفت خانوارهایی که در شاخص‌های سرمایه اجتماعی نظیر شبکه اجتماعی، اعتماد اجتماعی و روابط متقابل وضعیت بهتری داشتند در قیاس با خانوارهای دیگر کمتر دچار خطر گرسنگی و ناامنی غذایی می‌شوند.

فرضیه‌های تحقیق

بین سرمایه اجتماعی و میزان ناامنی غذایی در میان شهروندان شهر تبریز همبستگی وجود دارد.

بین بعد مشارکت اجتماعی و میزان ناامنی غذایی در میان شهروندان شهر تبریز همبستگی وجود دارد.

بین بعد اعتماد اجتماعی و میزان ناامنی غذایی در میان شهروندان شهر تبریز همبستگی وجود دارد.

بین بعد شبکه روابط اجتماعی و میزان ناامنی غذایی در میان شهروندان شهر تبریز همبستگی وجود دارد.

روش‌شناسی تحقیق

تعاریف مفاهیم

ناامنی غذایی: امنیت غذایی در سطوح جهانی، منطقه‌ای، ملی، خانوادگی و فردی زمانی بدست می‌آید که همه مردم در همه زمان‌ها به منابع کافی اقتصادی و فیزیکی جهت یک زندگی سالم، پایدار و فعال دسترسی داشته باشند (یانگ، ۲۰۰۴ م، ص ۴) در غیر این صورت ناامنی غذایی اتفاق می‌افتد. برای اندازه‌گیری ناامنی غذایی از پرسشنامه استاندارد امنیت غذایی خانوار ^{۱۲}USDA و ^{۱۳}HFIAS استفاده می‌شود که این پرسشنامه‌ها در برگیرنده سه بعد امنیت غذایی یعنی موجودی مواد غذایی، دسترسی به مواد غذایی و استفاده از مواد غذایی می‌باشد.

۱- آیا در یک ماه گذشته، این نگرانی به شما دست داده که خانواده‌تان غذای کافی برای خوردن نداشته باشند؟

۲- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن پول کافی نتوانسته باشید مواد غذایی را که دوست دارید، بخرید؟ (مثلاً گوشت، مرغ، ماهی، لبنیات، میوه و ...)

۳- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن پول کافی، فقط چند نوع غذای تکراری را چند روز پشت سر هم خورده باشید؟ (مثلاً سیب‌زمینی پخته، دم‌پختک، دمی گوجه‌فرنگی، استانبولی، بادمجان، کدو، اشکنه، تخم مرغ و ...)

۴- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن پول کافی برای خرید انواع غذاها، به ناچار غذایی را که دوست نداشته‌اید، خورده باشید؟ (مثلاً نان و سیب زمینی پخته، لوبیا، یتیمچه، اشکنه، تخم مرغ)

۵- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، کمتر از مقداری که احساس می‌کردید نیاز دارید، در یک وعده غذایی خورده باشید و گرسنه از سر سفره بلند شده باشید؟

۶- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، یکی از سه وعده غذایی اصلی (ناهار، شام، صبحانه) را حذف کرده باشید؟

۷- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که به دلیل نداشتن پول کافی برای خرید غذا، هیچ چیزی برای خوردن در خانه شما نباشد؟

۸- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، شب گرسنه خوابیده باشید؟

۹- آیا در یک ماه گذشته، پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، یک شبانه روز تمام هیچ خوراکی نخورده باشید؟

سرمایه اجتماعی: از دیدگاه بوردیو سرمایه اجتماعی در برگیرنده روابط اجتماعی ارزشمند میان آدم‌ها است. (ریتزر، ۱۳۷۴ ش، ص ۷۲۵) سرمایه اجتماعی ارتباط بین عاملان و کنشگران (افراد، گروه و سازمان‌ها) برای ایجاد ظرفیت‌هایی جهت اقدام در راستای منافع متقابل و اهداف عمومی تعریف شده است. در راستای تعریف مفهومی، برای سنجش سرمایه اجتماعی از مقیاس استاندارد با ابعاد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و شبکه اجتماعی (روابط با دوستان، خانواده و همسایگان) به وسیله گویه‌های زیر استفاده شده است.

الف) بعد اعتماد اجتماعی: ۱- به نظر من بیشتر مردم قابل اعتماد هستند ۲- به اعضای خانواده خودم اعتماد دارم ۳- به دوستانم اعتماد دارم ۴- به اقوام و آشنایان خود اعتماد دارم ۵- در این دو روز زمانه فقط به کسی می‌توان اعتماد کرد که او را به خوبی بشناسی ۶- این روزها به سختی می‌توان کسی را پیدا کرد که واقعاً بتوان به او اعتماد کرد.

ب) مشارکت اجتماعی ۱- شرکت در تصمیم‌گیری‌های محله ۲- شرکت در راهپیمایی‌ها ۳- بازدید از نمایشگاه‌های مختلف ۴- شرکت در مراسم عزاداری، جشن‌های شادی و ... ۵- شرکت در کارهای گروهی ۶- شرکت در هیئت‌های مذهبی ۷- شرکت در انجمن‌های خیریه

ج) شبکه اجتماعی ۱- چقدر می‌توانید از همسایگان کمک بگیرید، هنگامی که به آنها نیاز داشته باشید؟ ۲- اگر مشکل مالی داشته باشید چقدر می‌توانید روی همسایه حساب باز کنید؟ ۳- چقدر با همسایگان رفت و آمد دارید؟ ۴- چقدر از وقت روزانه خود را با اعضای خانواده سپری می‌کنید؟ ۵- چقدر از وقت روزانه خود را با دوستان سپری می‌کنید؟ ۶- اگر مشکل مالی داشته باشید چقدر می‌توانید روی دوستانتان حساب باز کنید؟ ۷- چقدر شما و دوستانتان یکدیگر را مهمان می‌کنید؟ ۸- اگر مشکل مالی داشته باشید چقدر می‌توانید روی خانواده‌تان حساب باز کنید؟

تحقیق به روش کمی پیمایشی در میان سرپرستان خانوارهای شهر تبریز که تعداد آنها طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۳۷۸۳۲۹ خانوار است^{۱۴} انجام شده است. از این تعداد ۳۸۴ نفر بر اساس فرمول کوکران به

عنوان نمونه آماری انتخاب شدند، اما برای افزودن بر دقت نمونه‌گیری و تعمیم‌پذیری نتایج تحقیق حجم نمونه به ۴۵۰ نفر افزایش داده شد.

$$n = \frac{NpqT^2}{Nd^2 + pqT^2} = \frac{378329 \times 0/5 \times 0/5 \times 1.96^2}{378329 \times 0/05^2 + 0/5 \times 0/5 \times 1.96^2} = \frac{363195.84}{946.78} = 384$$

در این تحقیق از روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای (خوشه‌ای و طبقه‌ای متناسب) تصادفی استفاده شده است. فرایند نمونه‌گیری طبق مناطق شهرداری شهر تبریز - که از هشت منطقه شهرداری تشکیل شده - انجام گرفته است. نقشه زیر جایگاه هر یک از مناطق شهرداری را در نقشه تبریز نشان می‌دهد.

شکل ۱- نقشه شهر تبریز به تفکیک مناطق هشتگانه شهرداری

در مرحله نخست فرایند نمونه‌گیری هریک از مناطق شهرداری تبریز به عنوان یک خوشه در نظر گرفته شد. در مرحله دوم برای همگن‌سازی خانوارها در داخل خوشه‌ها، هر خوشه به چندین طبقه همگن تقسیم گردید. در مرحله سوم کار نمونه‌گیری در داخل هر یک از مناطق به شیوه تصادفی ساده (قرعه‌کشی) خیابان‌ها و محله‌های هر یک از مناطق انتخاب شدند. در مرحله چهارم به تناسب تعداد جمعیت ساکن در مناطق شهرداری تعداد نمونه به هریک از مناطق اختصاص یافت و در مرحله بعدی برحسب خیابان‌ها و محله‌های انتخاب شده در

مرحله قبلی به روش نمونه‌گیری تصادفی نمونه نهایی برای گردآوری اطلاعات گزینش شدند.^{۱۵}

گردآوری داده‌های تحقیق حاضر از طریق پرسشنامه انجام شده است. پرسشنامه تنظیم شده حاوی اطلاعاتی درباره ویژگی‌های عمومی پاسخگویان و سئوالات و گویه‌هایی درباره هر یک از متغیرهای تحقیق است. اغلب گویه‌ها به شکل طیف پنج و شش درجه‌ای به صورت بسته پاسخ طراحی شده بود. روایی^{۱۶} و پایایی^{۱۷} ابزار اندازه‌گیری به ترتیب بوسیله اجماع نظر متخصصین و آلفای کرونباخ بررسی شده است.

روشی که برای اندازه‌گیری روایی سئوالات متغیرهای موجود در پرسشنامه بکار برده شده روایی محتوایی است. طبق این نوع روایی، اجماع نظر متخصصین امر نشان از روایی محتوایی گویه‌های موجود در پرسشنامه برای اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق دارد. نتایج حاصل از دیدگاه‌ها و نظرات تقریباً ده نفر از صاحب‌نظران این حوزه در خصوص سئوالات و گویه‌های مندرج در پرسشنامه بیان‌کننده این امر بود که با اصلاحات جزئی در گویه‌های ابزار سنجش روایی محتوایی آن حاصل خواهد شد. محقق نیز با رعایت نکته نظرهای صاحب‌نظران و اصلاح (تعدیل در تعداد گویه‌ها و اصلاح برخی از آنها) ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه نهایی را تنظیم نمود.

تحلیل پایایی گویه‌های متغیرها نشان داد که گویه‌های اختصاص داده شده برای اندازه‌گیری متغیرها مناسب بوده و دو متغیر ناامنی غذایی و سرمایه اجتماعی دارای پایایی بالای ۰/۸۵ بوده است. به عبارت دیگر، تحلیل پایایی متغیرهای

تحقیق بر اساس روش پایداری دورنی و کاربرد تکنیک آلفای کرنباخ نشان می‌دهد که همه متغیرها دارای ضریب پایایی بالایی بوده‌اند.

جدول ۱- نتایج تحلیل پایایی متغیرهای تحقیق

متغیرها	تعداد گویه‌ها	مقدار آلفای کرنباخ
ناامنی غذایی	۹	۰/۸۸
سرمایه اجتماعی	۲۰	۰/۸۹

یافته‌های تحقیق

نتایج به دست آمده از تحلیل توصیفی خصوصیات جامعه آماری و متغیرهای زمینه‌ای نشان‌دهنده این است که اکثریت سرپرستان خانوارهای شهر تبریز مرد بوده و تنها ۱۶/۹ درصد آنان را زنان تشکیل می‌دهند. از لحاظ وضعیت شغلی اغلب سرپرستان خانوارها به ترتیب در بخش غیردولتی و دولتی مشغول کار بودند. از حیث وضعیت تأهل، بیش از ۸۵ درصد از سرپرستان متأهل بودند و بقیه نیز در گروه‌های مجرد، مطلقه و همسر مرده قرار گرفته‌اند و متوسط سنی آنها برابر با ۴۴/۷ سال بوده است. علاوه بر آن، تحلیل توصیفی سرمایه اجتماعی و ناامنی غذایی نشان داد که میزان سرمایه اجتماعی سرپرستان خانوارهای شهر تبریز در سطح متوسط به بالا قرار داشته است. زیرا میانگین نمرات این متغیر ۸۵/۴۴ از ۱۲۰ و ۷۱/۲ از ۱۰۰ برآورد شده است. همین نکته در مورد امنیت غذایی نیز صادق است. زیرا ناامنی غذایی در بین خانوارهای شهر تبریز در سطح پایین‌تر قرار دارد، به طوری که میانگین ناامنی غذایی در حدود ۲/۸ از ۲۷ و ۱۰/۳۷ از ۱۰۰ بوده است.

جدول ۲- خصوصیات جامعه مورد بررسی

متغیرها	توزیع درصدی و آماره ها
وضعیت جنسی	زن (۱۶/۹) و مرد (۸۳/۱)
وضعیت شغلی	شاغل دولتی (۳۰/۰)، شاغل غیردولتی (۴۳/۵)، بیکار (۲/۶)، خانه‌دار (۴/۰) بازنشسته و سایر (۱۹/۹)
وضعیت تأهل	مجرد (۴/۵)، متأهل (۸۵/۸)، مطلقه (۱/۷) و همسرمرده (۸/۰)
سن	میانگین (۴۴/۷)، حداقل (۱۹)، حداکثر (۹۸)، انحراف معیار (۱۳/۷) و خطای استاندارد میانگین (۰/۶۶)

جدول ۳- شاخص‌های آماری متغیر سرمایه اجتماعی و ناامنی غذایی در بین سرپرستان

خانوارهای تبریز

آماره و مقدار آن	تعداد	میانگین	میانگین درصدی	خطای معیار میانگین	انحراف معیار	واریانس	دامنه	حداقل	حداکثر
سرمایه اجتماعی	۴۱۶	۸۴/۴۴	۷۱/۲	۰/۶	۱۲/۳۱	۱۵۱/۱۶	۷۶	۳۸	۱۱۴
ناامنی غذایی	۴۲۶	۲/۸	۱۰/۳۷	۰/۱۸۴	۳/۸	۱۴/۵	۲۶	۰	۲۶

یکی دیگر از متغیرهایی که در این تحقیق مورد مطالعه قرار گرفته، سرمایه اجتماعی است. این متغیر با سه بعد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و شبکه اجتماعی سنجش و اندازه‌گیری شده است. نتایج تحلیل همبستگی بین سرمایه اجتماعی و ناامنی غذایی نشان می‌دهد که بین سرمایه اجتماعی و ناامنی غذایی

همبستگی معنادار و معکوسی وجود دارد. بهبود وضعیت سرمایه اجتماعی خانوارها در سه مؤلفه اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و شبکه اجتماعی منجر به کاهش ناامنی غذایی می‌شود. به عبارت دیگر، خانوارهایی که دارای سرمایه اجتماعی بالایی هستند میزان ناامنی غذایی‌شان از خانوارهایی که دارای سرمایه اجتماعی کمتری هستند، در سطح پایین‌تری قرار دارد. هر گونه افزایش در سرمایه اجتماعی میزان ناامنی غذایی را تعدیل می‌کند.

جدول ۴- نتایج تحلیل همبستگی بین دو متغیر ناامنی غذایی و سرمایه اجتماعی

ناامنی غذایی		
اعتماد اجتماعی	ضریب همبستگی سطح معنی داری تعداد مشاهدات	-۰/۲۰۴ ۰/۰۰۰ ۴۲۴
مشارکت اجتماعی	ضریب همبستگی سطح معنی داری تعداد مشاهدات	-۰/۲۸۳ ۰/۰۰۰ ۴۱۹
شبکه روابط اجتماعی	ضریب همبستگی سطح معنی داری تعداد مشاهدات	-۰/۳۴۰ ۰/۰۰۰ ۴۲۳
سرمایه اجتماعی	ضریب همبستگی سطح معنی داری تعداد مشاهدات	-۰/۴۰۳ ۰/۰۰۰ ۴۱۵

ناامنی غذایی و سرمایه اجتماعی

در نهایت پس از تحلیل همبستگی متغیرها، برازش کاراترین مدل رگرسیونی با کنترل پیش فرض‌های آن برای تبیین ناامنی به وسیله ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی بر اساس داده‌ها انجام شده است. نتایج حاصل از مدل رگرسیون خطی

گام به گام نشان می‌دهد که از بین ابعاد متغیر سرمایه اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی وارد مدل نهایی شده و توانسته‌اند نزدیک به ۱۹ درصد از تغییرات ناامنی غذایی را تبیین نمایند. اما بعد اعتماد اجتماعی از مدل نهایی خارج شده و تأثیر معناداری در تبیین تغییرات ناامنی غذایی ندارد. ضرایب استاندارد بتای مدل نهایی برازش شده ناامنی غذایی بیانگر این است که با افزایش میزان شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی از میزان ناامنی غذایی کاسته می‌شود. همچنین این ضرایب نشان می‌دهد که در بین ابعاد شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی، در کاهش ناامنی غذایی شبکه روابط اجتماعی مهمتر از مشارکت اجتماعی بوده است.

جدول ۵- آماره های تحلیل رگرسیون چندمتغیره ناامنی غذایی

۰/۴۳۸	ضریب همبستگی چندگانه	آنالیز واریانس		Sig	T	بتای استاندارد شده		
		سطح معنی داری	کمیت F					
۰/۱۹۲	ضریب تبیین	۰/۰۰۰	۴۸/۸۷	۰/۰۰۰	-۸/۸۸	-۰/۴۰۱	شبکه روابط اجتماعی	
۰/۱۸۸	ضریب تبیین اصلاح شده							
۳/۲۴	اشتباه معیار برآورد			۰/۰۰۶	-۴/۰۰۳	-۰/۳۳۳	مشارکت اجتماعی	
۱/۸۷	کمیت دوربین واتسون							
متغیرهایی که از مدل نهایی خارج شده اند								
				۰/۳۱۰	-۱/۰۲	-۰/۹۸	اعتماد اجتماعی	

نتیجه گیری

طبق نتایج بدست آمده از تحقیق میزان ناامنی غذایی در بین خانوارهای کلان شهر تبریز در سطح پایینی قرار داشته و از هر ۱۰۰ خانوار در حدود ۱۰/۳۷ درصد دچار ناامنی غذایی هستند. نتایج تحلیل همبستگی و تحلیل رگرسیون نشان داد که سرمایه اجتماعی و ابعاد سه گانه آن در کاهش و یا در افزایش میزان ناامنی نقش مؤثری ایفا می کنند. به عبارت دیگر با افزایش در میزان سرمایه اجتماعی در هر یک از ابعاد، از میزان ناامنی غذایی کاسته می شود و بر عکس. نتایج بدست آمده از تحقیق حاضر با نظریه ها و تحقیقات انجام شده داخلی و خارجی در یک راستا قرار دارند. به عنوان مثال نظریه های کاواچی، اس سگویا، کمپیل و نتایج تحقیقات مارتین، اوبا، کتی، والکر و همکارانشان، هزار جریبی، علیزاده اقدم و حسینی با نتایج این تحقیق کاملاً همخوانی دارند.

سرمایه اجتماعی قادر است شانس دسترسی به انواع مختلف حمایت های اجتماعی در زمان های مورد نیاز را افزایش دهد. در سطح خانوار، خانوارهایی که همسایگان شان به آنها اعتماد داشته و شناخت کافی دارند به احتمال زیاد برای رفع مشکل غذایی شان اقدام می کنند. همچنین سرمایه اجتماعی احتمال افزایش امنیت غذایی در هر دو سطح جامعه و خانوار را تقویت می کند. سرمایه اجتماعی در همه زمان ها بویژه در زمان بحران نقش تسهیل کننده در دسترسی به مواد غذایی برای خانوارها و یا جوامع آسیب دیده از طریق امکان دسترسی به شبکه های خارجی، روابط خویشاوندی و همبستگی اجتماعی با جامعه ایفا می کند. کمپیل ادعا کرده است کمک هایی که خانوار می تواند در شرایط بحرانی از منابع خصوصی مثل خویشاوندان و دوستان و یا کمک های غذایی دولتی دریافت کند منجر به کاهش ناامنی غذایی آنها می شود. دورو معتقد است که برنامه های حمایت

اجتماعی در مدیریت امنیت غذایی و کاهش آسیب‌پذیری ناشی از آن نقش موثری ایفا می‌کند. وجود برنامه‌هایی نظیر بیمه، کمک‌های غذایی اضطراری، کمک به تثبیت درآمد و اشتغال و حمایت از تولیدات خانگی برای حفظ مردم در مقابل ناامنی غذایی لازم و ضروری است. مارتین و همکارانش (۲۰۰۴) به این نتیجه رسیدند که خانوارهایی که در شاخص‌های سرمایه اجتماعی نظیر شبکه اجتماعی، اعتماد اجتماعی و روابط متقابل وضعیت بهتری داشتند در قیاس با خانوارهای دیگر کمتر دچار خطر گرسنگی و ناامنی غذایی می‌شوند. تحقیق اوبا و همکارانش (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی همبستگی معنی‌دار قابل توجهی با امنیت غذایی داشته است. به عبارت دیگر خانوارهایی که دارای شبکه اجتماعی بزرگتری هستند از امنیت غذایی بیشتری برخوردار بودند. به نظر والکر و همکارانش (۲۰۰۷) سرمایه اجتماعی بویژه ابعاد اعتماد اجتماعی و روابط متقابل اجتماعی با سلامت و ناامنی غذایی ارتباط عمیق دارند. برای همین منظور آنها وضعیت امنیت غذایی، سرمایه اجتماعی، سلامت زنان، کودکان و نوزادان خانواده‌های شرکت‌کننده در مطالعه را بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که سرمایه اجتماعی بالا با ناامنی غذایی خانوارها رابطه معکوسی دارد. کتی و همکارانش (۲۰۰۴) نشان دادند که شانس گرسنگی خانوارها با سرمایه اجتماعی در ارتباط تنگاتنگ است. خانوارهایی که سرمایه اجتماعی آنها پایین است احتمال ابتلا به گرسنگی در آنها بیشتر از بقیه خانوارهاست. سرمایه اجتماعی در هر دو سطح جامعه و خانواده بطور قابل توجهی با امنیت غذایی همبستگی دارد. عضویت در سازمان‌های مدنی و روابط متقابل در میان همسایگان از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی برای کاهش خطر ابتلا به گرسنگی و ناامنی غذایی تلقی می‌شود. در

تحقیقات داخلی نیز حسینی (۱۳۸۵) و هزار جریبی و علیزاده اقدم (۱۳۹۱) بر رابطه سرمایه اجتماعی و ناامنی غذایی مهر تأیید زده اند. در مجموع می‌توان گفت، یافته‌های تحقیق حاضر، نظریه‌های موجود و تحقیقات قبلی داخلی و خارجی بر این نکته صحنه گذارده‌اند که سرمایه اجتماعی روند حاکم بر ناامنی غذایی را کنترل و تعدیل می‌نماید. به این صورت که خانوارهایی که از سرمایه اجتماعی بالایی برخوردارند به واسطه برخورداری از حمایت اجتماعی از سوی خانوارهای دیگر به ویژه همسایگان در شرایط بحرانی می‌توانند از تشدید ناامنی غذایی خودشان جلوگیری نمایند. در مقابل خانوارهای با سرمایه اجتماعی پایین از چنین حمایتی برخوردار نبوده و در شرایط بحرانی قادر به مبارزه با ناامنی غذایی نیستند.

پیشنهاد‌های کاربردی

سرمایه اجتماعی به خصوص در زمان‌های بحرانی و مورد نیاز یکی از مهمترین مؤلفه‌ها در کاهش ناامنی غذایی محسوب می‌شود. در سطح خانوار، خانوارهایی که همسایگان‌شان به آنها اعتماد داشته و شناخت کافی دارند به احتمال زیاد برای رفع مشکل غذایی شان اقدام می‌کنند. این امتیاز به ظاهر بی‌اهمیت می‌تواند تفاوت زیادی از نظر دسترسی به غذا بخصوص برای خانوارهای کم درآمد ایجاد نماید. در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی در سطح بالایی قرار دارد، به احتمال زیاد فروشگاه‌های مواد غذایی به خاطر اعتبار و حسن نظر مواد غذایی لازم را به صورت نسیه می‌دهند تا بعداً پول آن را پرداخت نمایند. در مقابل جامعه‌ای با سرمایه اجتماعی پایین‌تر به احتمال زیاد ممکن است علی‌رغم تلاش خانوارها، پشتیبانی از همسایگان جهت دسترسی به مواد غذایی را دریافت نکنند. پس،

سرمایه اجتماعی در همه زمان‌ها بویژه در زمان بحران نقش تسهیل‌کننده در دسترسی به مواد غذایی برای خانوارها و یا جوامع آسیب‌دیده از طریق امکان دسترسی به شبکه‌های خارجی، روابط خویشاوندی و همبستگی اجتماعی با جامعه ایفا می‌کند. در قالب سرمایه اجتماعی دسترسی به اطلاعات و منابع رسمی و غیررسمی بواسطه هنجارهای روابط متقابل و اعتماد متقابل و همبستگی در سطوح خانوادگی و اجتماعی آسان‌تر بوده و سرمایه اجتماعی با مکانیسم‌های مختلف در سطح خانواده و جامعه موجب افزایش امنیت غذایی می‌شود. خانوارهایی که در شاخص‌های سرمایه اجتماعی نظیر شبکه اجتماعی، اعتماد اجتماعی و روابط متقابل وضعیت بهتری داشتند در قیاس با خانوارهای دیگر کمتر دچار خطر گرسنگی و ناامنی غذایی می‌شوند. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که رفت و آمدهای خانوادگی بین خویشاوندان، دوستان و برخورد مناسب و توأم با احترام با همکاران و هم‌محلی‌ها، همسایگان، داشتن صفاتی نظیر صداقت، اعتماد، امانت‌داری، درستکاری و سایر صفات حسنه می‌تواند سرمایه اجتماعی خانوارها را تقویت نماید و در مواقع لزوم به وسیله این سرمایه اجتماعی می‌توان بسیاری از بحران‌ها را در زندگی پست سر گذاشت. همچنین باید این نکته را نیز یادآوری کرد که با توجه به این که بسیاری از مراسم‌ها و اجتماعات و روابط با مرکزیت غذا شکل می‌گیرد، بنابراین توصیه می‌شود جهت حفظ شبکه روابط، پذیرایی از مهمانان ساده و به دور از تجملات باشد. خود این امر می‌تواند در بهبود روابط و دید و بازدیدها و حفظ سرمایه اجتماعی نقش بسیاری مهمی داشته باشد.

پی‌نوشت‌ها

1 - Public Bad

۲ - نتایج تحقیقات در کشور و شهر تبریز در خصوص میزان ناامنی غذایی در بین گروه‌های مختلف مردم: ۵۹/۴ درصد در شهرستان خوی (شرفخانی، ۱۳۸۸)، دهک اول و دوم خانوارها (پورکاظمی، ۱۳۸۸)، اسعدآباد تبریز ۳۲/۳ درصد (استاد رحیمی، ۱۳۸۶)، شهر تبریز ۳۶/۳ درصد (دستگیری، ۱۳۸۵)، دانش آموزان اصفهانی ۳۶/۶ درصد (محمدزاده، ۱۳۹۰)، دانش‌آموزان یزدی ۳۰/۵ درصد (درستی، ۱۳۸۷) و خانواده‌های کم درآمد بوشهری ۸۶ درصد (محمدپورکلده، ۱۳۸۹).

3 -High food security

4 -Marginal food security

5 -Low food security:formerly called “food insecurity without hunger

6 -Very low food security :formerly called “food insecurity with hunger

7 -Kawachi

8 -Sseguya

9 - Stephen Devereux

10 -Kawachi

11 -Sseguya

12 - United States Department of Agriculture

چون این پرسشنامه ساخته دپارتمان کشاورزی ایالات متحده امریکا است به همین نام معروف شده است.

13 - Household Food Insecurity Access Scale

۱۴- با وجود تقسیم شدن شهر تبریز به ده منطقه شهرداری بر اساس سرشماری ۱۳۹۰، در تحقیق حاضر بر اساس ۸ منطقه شهرداری حجم نمونه محاسبه شده است. زیرا در زمان انجام تحقیق نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ منتشر نشده بود تا مبنای تعیین حجم نمونه و روش نمونه‌گیری قرار بگیرد.

۱۵- برای مثال اگر در یک محله‌ای ۵۰ خانوار ساکن بودند و برحسب فرایند نمونه‌گیری تحقیق، ۱۰ نفر بایستی از این محله پرسشنامه را تکمیل می‌کردند، در این صورت فاصله نمونه‌گیری در این محله ۵ در نظر گرفته می‌شد تا از کل محله عمل نمونه‌برداری انجام شود.

16 -Validity

17-Reliability

فهرست منابع

- استاد رحیمی، علیرضا. محبوب، سلطانعلی. توتونچی، هلدا. دستگیری سعید و دادگر، لیلیا (۱۳۸۵). میزان شیوع و گسترده‌گی ناامنی غذایی از دو بعد گرسنگی عیان و گرسنگی پنهان در منطقه اسدآبادی تبریز. فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی لرستان. دوره هشتم، شماره ۱. ۶۱-۶۶.
- جعفری ثانی، مریم و خشوده، محمد (۱۳۸۷). بررسی توزیع مکانی فقر و ناامنی غذایی خانوارهای شهری و روستایی به تفکیک استانی در ایران. اقتصاد کشاورزی و توسعه. سال شانزدهم، شماره ۶۱. ۱۰۳-۱۲۳.
- خدادادی کاشی، فرهاد و حیدری، خلیل (۱۳۸۳). برآورد امنیت غذایی خانوارهای ایرانی. اقتصاد کشاورزی و توسعه. سال دوازدهم، شماره ۴۸. ۱۷۲-۱۵۵.
- خضری، محمد (۱۳۸۳). امنیت غذایی و امنیت ملی. تهران. همایش ملی کشاورزی و توسعه ملی. دستگیری، سعید. محبوب، سلطانعلی. توتونچی، هلدا و استاد رحیمی، علیرضا (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر ناامنی غذایی: یک مطالعه مقطعی در شهر تبریز سال ۱۳۸۴-۱۳۸۳. مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی اردبیل. دوره ششم، شماره سوم. ۲۳۹-۲۳۳.
- دینی ترکمانی، علی (۱۳۷۹). امنیت غذایی و برآورد آن در ایران. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی. شماره ۴ (۱۴). ۱۲۱-۱۴۸.
- رنجبر، رحمان (۱۳۸۴). بررسی نحوه تعامل امنیت غذایی با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران. سازمان نظام مهندسی و منابع طبیعی.
- رهبان، فرهاد و مبینی دهکردی، علی (۱۳۸۳). رویکردی نو به راهبرد امنیت غذایی (از منظر عرضه باثبات مواد غذایی). فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی. شماره ۱۴. زمستان: ۱-۱۸.
- ریتزر، جورج (۱۳۷۴). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر. محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.
- سالار کیا، ناهید. عبدالهی، مرتضی. امینی، مریم و اسلامی امیر آبادی، مریم (۱۳۹۰). اعتبارسنجی و به کارگیری پرسشنامه HFIAS در سنجش ناامنی غذایی خانوارهای شهری و روستایی در سال ۱۳۸۸. مجله

غدد دورن ریز و متابولیسم/ ایران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی شهید بهشتی. دوره سیزدهم. شماره ۴. ۳۸۳-۳۷۴.

سهرابی، عنایت... اختری، مریم. شریفی، نسترن و رسولی، محسن (۱۳۸۱). بررسی و شناسایی وضعیت ضایعات محصولات کشاورزی صنایع غذایی و چگونگی بهره‌وری آن در استان همدان. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان همدان.

قاضی طباطبائی، محمود. امیدوار، نسرین و علی حسینی، جمیله (۱۳۹۰). تعیین‌کننده‌های اجتماعی- جمعیتی شدت ناامنی غذایی در میان قشرهای آسیب‌پذیر منطقه ۲۰ شهر تهران. فصلنامه علوم اجتماعی. شماره ۵۲. بهار. ۶۹-۹۴.

محمدپور کله، معصومه، فولادوند، مرادعلی و آوخ کیسمی، مهران (۱۳۸۹). عدم امنیت غذایی به عنوان عامل خطر چاقی در خانم‌های کم درآمد بوشهری. فصلنامه طب جنوب دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی بوشهر. سال سیزدهم. شماره ۴. ۲۷۲-۲۶۳.

هزار جریبی، جعفر و علیزاده اقدم، فیروزه (۱۳۹۱). نقش تعیین‌کننده سرمایه اقتصادی و اجتماعی در ناامنی غذایی شهروندان تبریزی. دو فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه. سال اول. شماره دوم. ۲۲۱-۲۲۸.

Devereux, Stephen (2012): Social Protection for Enhanced Food Security in Sub-Saharan Africa, Centre for Social Protection, Institute of Development Studies, Brighton, UK.

Hussein, K. (2002) 'Food Security: Rights, Livelihoods and the World Food Summit –Five Years Later', Social Policy and Administration, 36(6): 626-647.

Katie S.Martin Beatrice L.Rogers, John T.Cook, Hugh M.Joseph(2004): Social capital is associated with decreased risk of hunger, Social Science & Medicine, 58 :2645-2654.

Lamb, Jennifer(2011): Food Security and Social Networks: Impacts for Smallholder Farmers in the Mount Elgon Region of Kenya and Uganda, Masters of Science in Agricultural and Applied Economics, Virginia Polytechnic and State University, Blacksburg, Virginia.

Martin, K. S., and et al. (2004). Social capital is associated with decreased risk of hunger. Social Science & Medicine, 58 : 2645-2654.

Nord M and Coleman-Jensen A(2010): Food Security in the United States: Definitions of Hunger and Food Security. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. Available at www.ers.usda.gov/Briefing/FoodSecurity/labels.htm. ccessed: March 6,

Obaa, Bernard B Flora, Jan L., Morton, Lois W., Besser, Terry, Abbott, Eric A. (2011): Role of social networks in food security among formerly displaced households in post-conflict Lira, northern Uganda, Dissertations & Theses Ph.D, Iowa State University, United States, Iowa.

Phillips, Ruth (2009): Food security and women's health : A feminist perspective for international social work, International Social Work, volume 52(4) : 485-498.

Sarah ,Matenge, Pona Tshepho (2007): Social networks and fluidity of farm worker households in the context of nutrition security : a case study of a South African farm in the North West Province , Electronic Theses and Dissertations, Institutional Repository | North-West University | NWU

Sseguya, Haroon (2009): Impact of social capital on food security in southeast Uganda, PhD Thesis, Iowa State University, Ames, Iowa.

Tasie, Lenis Saweda L. Kuku Oluyemisi and Ajibola Akeem (2011): A Review of Literature on Agricultural Productivity, Social Capital and Food Security in Nigeria, Nigeria Strategy Support Program NSSP Working Paper No. 21.

Walker JL, Holben DH, Kropf ML, Holcomb JP Jr, Anderson H (2007): Household food insecurity is inversely associated with social capital and health in females from special supplemental nutrition program for women, infants, and children households in Appalachian Ohio. J Am Diet Assoc. 107(11):1989-93.

Young, E. M. (2004): Globalization and food security: novel questions in a novel context? Progress in Development Studies, 4, 1 : 1-21.

یادداشت شناسه مؤلفان

کمال کوھی: استادیار مؤسسه تحقیقات اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه

تبریز، آذربایجان شرقی، ایران (نویسنده مسئول)

پست الکترونیکی: Email: k.koohi@tabrizu.ac.ir

Food insecurity and social capital

Kamal Koohi

Abstract

Introduction: Food security is one of the main factors providing individual, social health and society development sponsor. Food security is as important as the World Bank and the FAO food security has announced the third millennium development goal. In this context, this paper aims to study the rate of food insecurity among households in Tabriz and The role of social capital in it reducing.

Methods: Research survey conducted in 1391 and the study population includes the heads of households in the Tabriz city, that is approximately 378,329 households. The sample size of this research were selected 400 people for the study, Sampling method was Multi-stage random cluster sampling. Techniques of data collection have been questionnaire. Reliability analysis of food insecurity and social capital variables also show a high reliability. The data collected for analysis SPSS version 22 software was used.

Results: Research findings show that rates of food insecurity in Tabriz households are located in the lower level (10/4from 100). pearson correlation analysis also implies that the dimensions of social capital, social trust, social participation and networks of social relations is significant negative correlation with food insecurity and the three dimensions of social capital, social participation and networks of social relations have entered into the final model and this variables explained to 19 percent of the food insecurity variance. Social trust has been removed from the final model.

Conclusions: among the three dimensions of social capital, the network of social relations and social participation are suitable for reducing household food insecurity in Tabriz. Also among the three dimensions of social capital, the network of social relations largest and most important factor is to reduce household food insecurity.

Keywords: food insecurity, food security, household, social capital, Tabriz